

Sharq tasviriy san'atida miniatyura maktablarining rivoji va ahamiyati

Mexriniso Bobirshox qizi Nurullayeva
Buxoro ixtisoslashtirilgan san'at maktabi

Annotatsiya: Ushbu maqola Sharq tasviriy san'ati tarixidagi miniatyura maktablarining shakllanishi, rivojlanishi va ularning madaniy ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada Eron, Markaziy Osiyo, Hindiston va Usmonli imperiya hududlarida shakllangan asosiy miniatyura maktablari, ularning badiiy xususiyatlari, usublari va texnik vositalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, miniatyura san'atining kitob san'ati bilan bo'lgan aloqasi, diniy va dunyoviy mavzular talqini, kompozitsion yechimlari hamda Sharq madaniyati va san'ati rivojiga qo'shgan hissasi tadqiq etiladi. Maqolada miniatyura maktablarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning vaqt o'tishi bilan transformatsiyasi va zamonaviy san'atga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: miniatyura san'ati, herat maktabi, tabriz maktabi, Buxoro maktabi, Mug'al miniatyurasi, Usmonli miniatyura, qo'lyozma bezaklari, kompozitsiya, rangtasvir texnikasi, ikonografiya, sharq estetikasi, islom san'ati

The development and significance of miniature schools in the fine arts of the East

Mekhriniso Bobirshok qizi Nurullayeva
Bukhara Specialized Art School

Abstract: This article analyzes the formation, development of miniature schools in the history of oriental fine arts and their cultural significance. The article examines the main miniature schools that formed in Iran, Central Asia, India and the Ottoman Empire, their artistic features, styles and technical means. It also examines the relationship of miniature art with book art, the interpretation of religious and secular themes, compositional solutions and its contribution to the development of oriental culture and art. The article analyzes the specific features of miniature schools, their transformation over time and their influence on modern art.

Keywords: miniature art, herat school, Tabriz school, Bukhara school, Mughal miniature, Ottoman miniature, manuscript decoration, composition, painting technique, iconography, Eastern aesthetics, Islamic art

Miniatyura san'ati Sharq madaniyatining eng yorqin va o'ziga xos jihatlaridan biri hisoblanadi. Bu nafis va murakkab san'at turi qo'lyozma kitoblarni bezash, qasida va dostonlarni tasvirlash, tarixiy voqealarni tarixiy asarlarda aks ettirish kabi vazifalarni bajargan. VIII-XIX asrlar davomida Sharqda miniatyura san'ati o'zining gullab-yashnash davrini boshdan kechirdi va ko'plab mahalliy maktablar shakllandi. Bu maktablar o'zlarining alohida uslublari, texnikalari va an'analari bilan ajralib turgan.

Miniatyura - bu kichik o'lchamli tasviriy san'at asari bo'lib, asosan qo'lyozma kitoblarni bezash uchun yaratilgan. "Miniatyura" so'zi lotin tilidagi "minium" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, qizil bo'yoq (qizil qo'rg'oshin) nomini anglatadi. Dastlab bu bo'yoq qo'lyozmalardagi sarlavhalar va bezaklarni ajratib ko'rsatish uchun ishlatilgan.

Sharqda miniatyura san'ati VIII-IX asrlarda Abbosiylar davrida shakllana boshlagan. Bu davrda kitoblarni ko'chirishga va bezashga katta e'tibor berilgan. X-XII asrlarda miniatyura san'ati rivojlanishning yangi bosqichiga ko'tarildi. Bu davrda arablar, forslar va turklarning madaniy ta'siri ostida yangi maktablar vujudga keldi.

XIII-XIV asrlarda mo'g'ullar bosqini va ularning keyingi hukmronligi davrida Eron va Markaziy Osiyoda yangi sintezga asoslangan miniatyura maktablari yaratildi. Chingiziylar va Temuriylar davri miniatyura san'atining eng gullab-yashnagan davri sifatida tarixga kirdi.

Asosiy miniatyura maktablari va ularning xususiyatlari

Bag'dod maktabi (IX-XIII asrlar)

Bag'dod maktabi arab miniatyura san'atining asosini qo'ydi. Bu maktab asarlarida ilmiy mazmundagi kitoblarni bezash, astronomiya, tibbiyot va boshqa fanlarga oid asarlarni tasvirlash ustunlik qilgan. Bag'dod miniatyuralari uchun sodda chiziqlar, yorqin ranglar va perspektivaning yo'qligi xarakterli edi. "Kalila va Dimna", "Al-Hariri maqomalari" kabi asarlar bezaklari bu maktabning mashhur namunalari.

Tabriz maktabi (XIII-XVI asrlar)

Tabriz maktabi Eronning shimoli-g'arbida shakllandi va ilxoniylar, jaloiriylar, qoraqo'yunlilar, oqqo'yunlilar va safaviylar hukmronligi davrida rivojlandi. Tabriz miniatyuralari ko'p figurali murakkab kompozitsiyalar, boy peyzaj tasvirlari, nafis chiziqlar va nozik ranglar uyushmasiga ega. Bu maktab namoyandalari "Shohnoma", "Xamsa" kabi dostonlarni bezashda alohida mahorat ko'rsatishgan. Sultan Muhammad, Behzod, Mir Sayyid Ali kabi ustalar bu maktabning mashhur namoyandalari hisoblanadi.

Herat maktabi (XV asr)

Herat maktabi Temuriylar davrida, ayniqsa Shohruh va Husayn Boyqaro hukmronligi yillarida o'zining cho'qqisiga erishdi. Bu maktab miniatyuralari uchun kompozitsiyalarning mukammalligi, ranglarning uygunligi, nozik detallar va yuksak badiiy mahorat xosdir. Kamoliddin Behzod bu maktabning eng buyuk namoyandasi

bo'lib, uning asarlari keyingi davr miniatyura san'atiga katta ta'sir ko'rsatdi. "Zafarnoma", "Guliston", "Bo'ston", "Xamsa" kabi asarlar bezaklari Herat maktabining yorqin namunalari hisoblanadi.

Buxoro maktabi (XVI-XVII asrlar)

Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxoro miniatyura maktabi shakllandi. Bu maktab Herat an'alarini davom ettirgan holda, o'ziga xos xususiyatlarni ham kashf etdi. Buxoro miniatyuralariga portret janrining rivojlanishi, lirik kayfiyat, nozik rang gammalari va psixologik ifodalardagi mahorat xosdir. Mahmud Muzahhib, Abdulla Buxoriy kabi ustalar bu maktabning asosiy namoyandalari hisoblanadi.

Mug'al miniatyura maktabi (XVI-XIX asrlar)

Mug'al miniatyura maktabi Hindistonda Boburiylar sulolasi hukmronligi davrida shakllandi va rivojlandi. Bu maktab Eron va Markaziy Osiyo an'alarini mahalliy hind san'ati bilan sintez qildi. Natijada o'ziga xos uslub yaratildi. Mug'al miniatyuralariga naturadan ishlash, portret janrining rivojlanishi, peyzaj tasvirlari, hayvonot va o'simliklar dunyosini naturalistik tasvirlash xarakterlidir. Akbar, Jahongir va Shoh Jahan davrlarida bu maktab o'zining eng yuqori nuqtasiga erishdi. Mir Sayyid Ali, Abdus Samad, Basavan, Dasvant kabi ustalar bu maktabning taniqli namoyandalari edi.

Usmonli miniatyura maktabi (XVI-XVIII asrlar)

Usmonli imperiyasida shakllangan miniatyura maktabi o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Usmonli miniatyuralarida tarixiy voqealar, harbiy yurishlar, saroy hayoti va marosimlar tasvirlari ustunlik qilgan. Kompozitsiyalar ko'pincha ko'p yarusli bo'lib, arxitektura va peyzaj elementlari keng qo'llanilgan. Osman, Matrakchi Nasuh, Nigori kabi ustalar bu maktabning mashhur namoyandalari hisoblanadi. "Suleymannoma", "Hunarnoma", "Shahanshahnoma" kabi asarlar bezaklari Usmonli miniatyura maktabining yorqin namunalaridir.

Miniatyura asarlarining mavzulari va janrlari

Sharq miniatyura san'atida bir qancha asosiy mavzular va janrlar ustunlik qilgan:

1. Epik va adabiy mavzular: Firdavsiyning "Shohnoma", Nizomiyning "Xamsa", Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston", Jomiyning asarlari, Navoiyning "Xamsa"si kabi adabiy asarlar miniatyuralar uchun asosiy manba bo'lgan.

2. Tarixiy mavzular: Tarixiy xronikalar, sulolalar tarixi, mashhur janglar va muhim tarixiy voqealar tasvirlari. Masalan, "Zafarnoma", "Tarixi Rashidiy", "Boburnoma" kabi asarlar bezaklari.

3. Diniy mavzular: Qur'on, Me'roj voqeasi, payagambarlar hayoti, diniy marosimlar.

4. Saroy hayoti: Podshohlar portreti, qabul marosimlari, ov sahnalari, bazm va to'ylar.

5. Lirik mavzular: Sevgi lirikasi, shoir va mahbuba uchrashuvi, bog' sahnalari.

6. Ilmiy mavzular: Astronomiya, tibbiyot, botanika va boshqa fanlar bilan bog'liq tasvirlar.

Miniatyura san'atining texnik xususiyatlari

Sharq miniatyurasi o'ziga xos texnik xususiyatlarga ega edi:

1. Materiallar: Miniaturalar odatda pergament, qog'oz, ipak kabi yuzalarga ishlangan. Sharqda asosan qog'oz ishlatilgan, ayniqsa "Samarqand qog'ozi" deb atalgan sifatli qog'oz turlari.

2. Bo'yoqlar: Mineral va o'simlik bo'yoqlari ishlatilgan. Masalan, lapislazuli (ko'k), marvarid (oq), oltin, kumush, zinjafr (qizil), safron (sariq) va boshqalar.

3. Chizish texnikasi: Dastlab qalam bilan kontur chizilgan, keyin bo'yalgan va nihoyat nozik chiziqlar va detallar bilan to'ldirilgan.

4. Kompozitsiya xususiyatlari: Markaziy Osiyoda perspektivaning yo'qligi, tekis ranglar, bir necha rakurslarning qo'llanilishi, muhim figuralarning katta o'lchamda tasvirlanishi, kompozitsiya markazi va chekkalari o'rtasidagi aniq chegara.

5. Hoshiyalar: Miniaturalar ko'pincha naqshlar bilan bezatilgan hoshiyalar bilan o'rab olingan.

Miniatyura san'atining madaniy ahamiyati

Miniatyura san'ati Sharq madaniyatining rivojlanishida muhim rol o'ynagan:

1. Adabiyot va san'at aloqasi: Miniaturalar adabiy asarlarni vizual talqin qilish orqali adabiyot va tasviriy san'at o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlagan.

2. Bilim tarqatish: Ilmiy asarlarni bezash orqali bilimlarni ko'rgazmali tarzda yetkazishga xizmat qilgan.

3. Tarixiy manba: Miniaturalar o'rta asrlar davridagi kiyim-kechak, arxitektura, urush san'ati, marosimlar va kundalik hayot haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

4. Estetik qadriyatlar: Miniatyura san'ati orqali Sharq estetikasi, go'zallik tushunchasi va badiiy didining rivojlanishini kuzatish mumkin.

5. Madaniyatlararo aloqalar: Miniatyura san'ati turli madaniyatlar va xalqlar o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatib beradi. Masalan, Eron, Turon, Hind va Usmonli san'atining o'zaro ta'siri.

Miniatyura maktablarining o'zaro ta'siri va transformatsiyasi

Turli miniatyura maktablari bir-biriga muntazam ta'sir ko'rsatib kelgan. Masalan, Kamoliddin Behzod rahbarligidagi Herat miniatyura maktabi keyinchalik Tabriz, Qazvin, Mashhad va Buxoro maktablariga katta ta'sir ko'rsatdi. Mug'al miniatyura maktabi esa Herat va Buxoro maktablari ta'sirida shakllandi, keyinchalik esa o'ziga xos hind xususiyatlarini qabul qildi.

Tarixiy va siyosiy o'zgarishlar ham miniatyura maktablarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan. Masalan, XVI asrda Temuriylar davlati qulashi bilan Herat maktabi ustalari boshqa markazlarga, xususan Buxoro va Movarounnahr shaharlari hamda

Hindistonga ko'chib o'tdilar. Bu esa yangi madaniy markazlarning shakllanishiga va an'analarning tarqalishiga olib keldi.

Miniatyura san'atining zamonaviy san'atga ta'siri

Sharq miniatyura san'ati an'analari zamonaviy san'atga ham ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. XX asr boshlarida Sharq mamlakatlarida milliy san'atning qayta tirilishi jarayonida ko'plab san'atkorlar miniatyura san'ati an'alaridan ilhomlandilar. O'zbekistonda Chingiz Ahmarov, O'zbekxon Sultonov, Malik Nabiyeu kabi rassomlar o'z asarlarida miniatyura san'ati elementlaridan keng foydalandilar.

Zamonaviy davr miniatyura san'atida ham yangilanish jarayonlari kuzatilmoqda. An'anaviy mavzular bilan bir qatorda zamonaviy mavzular ham aks ettirilmoqda. Texnika va vositalar jihatidan ham yangiliklar kirib kelmoqda, biroq asosiy an'anaviy usullar va estetik tamoyillar saqlanib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Sharq tasviriy san'atida miniatyura maktablarining rivoji va ahamiyati nihoyatda katta. Bu san'at turi nafaqat kitob bezagi sifatida, balki mustaqil badiiy hodisa sifatida ham rivojlandi. Turli maktablar o'zlarining uslubiy xususiyatlari, texnikalari va an'analari bilan ajralib turgan.

Miniatyura san'ati Sharq madaniyati va tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Bu san'at turi orqali biz o'rta asrlar davridagi jamiyat hayoti, odamlar turmush tarzi, kiyim-kechak, arxitektura, san'at hamda estetik qadriyatlar haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Bugungi kunda miniatyura san'ati an'analari zamonaviy sharoitlarda davom ettirilmoqda va yangi avlod san'atkorlari tomonidan rivojlantirilmoqda. Bu esa Sharq tasviriy san'atining bu nodir turini kelajak avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.G Nurullayev, Firdavs To'xtayev-musiqiy tovushlarining xususiyatlari tendentsiyalari. Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2024/12/1, Tom-2,12, 8-15 betlar.
2. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich, X.G Saidovna. Formation of spiritual and moral education of students through the means of uzbek folk songs. International journal of artificial intelligence ISSN: 2692-515X.
3. Xujayev Dilmurod Bakiyevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- Mavrigi va Buxorcha konsepsiyasi tamoyillari buxoroda qaror topishi, International journal of scientific researchers (IJSR) indexing, 2024/4/30, Tom-5,1, 515-520 betlar
4. D.M Yusupovich, N.F. Gaybulloyevich- Milliy Musiqa San'ati Ravnaq Topishida O 'Zbek Folklorining O 'Rni Va Ahamiyati- Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2024/2/6, Tom-2,2, 4-8 betlar
5. Egamov Oxunjon Saidovich Nurullayev F.G- Buxoro vohasi folklor qo'shiqlari o'zbek xalqining boy merosi sifatida, Confrencea - Virtual International Conferences,

“International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education.” Vol. 1 No. 1 (2024)

6. Istatov Muhiddin Qaxramonovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- Musiqiy tovushlarning psixologik xususiyatlari va cholgʻu asboblari jor bolish uslublari. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://conferencea.org> January 30th, 2024, Conferencea 1 (1),74-78

7. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. Skripka cholgʻu asbobiga bir nazar. Pedagog international research journal| pedagog | ped | volume-76 | issue-1(2025)

8. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. Musiq toʻgaraglarini shakllantirish va rivojlantirishga oid nazariy-pedagogik hamda psixologik asoslar. Лучшие интеллектуальные исследования| international scientific journal . Vol. 39 No. 1 (2025)

9. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich .Oʻquvchilarga bolalar folklor qoʻshiqlarini oʻrgatishning pedagogik asoslari. Vol. 75 No. 1 (2025): Pedagog international research journal | pedagog | ped | volume-75 | issue-1.

10. Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich/ Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. Folklor qoʻshiqlarining oʻziga xos xususiyatlari. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://conferencea.org> January 30th, 2024

11. Rustamov Feruz Tavakkal ogli, & Nurullayev Farrukh Gaybulloyevich. Education of a child by music in the early period of life. (2023). Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 22, 29-34. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/863>

12. Usmanov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrukh Gaibulloyevich. the role of music culture lessons in the growth of the consciousness of the student youth and national thinking. (2023). Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods, 1(4), 5-9.

13. Usmonov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. OʻQuvchilarni Maʼnaviy-Axloqiy Shakllantirishda Oʻzbek Xalq Qoʻshiqlari Ahamiyati. Progress Annals: Journal of Progressive Research|Vol. 1 No. 8 (2023): Progress Annals. Published: 2023-12-06

14. X.M.Ashurmuxamadovna, N.F.Gaybulloyevich Maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy faoliyati. (2023). Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 14-19. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/282>

15. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. “Oʻzbek musiqasi tarixi” fanini oʻqitishda innovatsion yondashuvlar. Ilm-fan va texnologiyalar. 2023 №2(1) Наука и технологии

16. Habibullayeva G.H., Nurullayev F.G. O'zbek folklor qoshiqlarining bolalar tarbiyasidagi ahamiyati. Inter education & global study 2023
17. Z.X Xamrayev, F.G Nurullayev - O 'zbek estrada san'atining xalq madaniy hayotida tutgan o 'rni - Экономика и социум, 2023 № 4-2 (107) стр 325-328
18. Hamdamova Sitora Rustamova, Nurullaev Farrukh Gaibullayevich-Music as a tool for raising children early life.Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development.2022/11/29 Vol.9, 422-427
19. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев-Значение Фольклёрной Музыки В Воспитание Детей.Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities.2022/11/24. Vol 12. 189-193
20. Rahmonova Hojibuvi Rizojon Qizi, Nurillayev Farrux-Musiqaning inson ruhiyatiga tasiri qadimgi dunyo olimlarining qarashlarida. Ta'lim fidoyilari, OOO «Research and publications» 2022.Vol 24,№ 45, 73-83
21. Madaminova Muyassarxon, Nurullayev F.G.-Umumiy órta ta'lim maktablarida musiqa tarbiyasi.Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)2022 Special issue,130-134, OOO «The future of a new day»
22. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев- Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса. SCIENTIFIC PROGRESS.2021.Vol 2, №4(pp. 588-593)
23. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852.
24. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно- методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.
25. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.
26. КБ Холиков. Метод динамических адаптации студентов музыкантов к учебному плану в общеобразовательной школе. Science and Education 4 (7), 390-395
27. КБ Холиков. Музыкально компьютерные технологии,«музыкальный редактор» в науке и образовании Узбекистана. Science and Education 4 (7), 130-141
28. КБ Холиков. Звуковой ландшафт человека и гармоническая структура головного мозга. Science and Education 6 (1), 21-27

29. КБ Холиков. Методы исследования через магнитоэнцефалограммы и электроэнцефалограммы психофизиологии в музыку Science and Education 6 (1), 15-20

30. КБ Холиков. Особенности организации самостоятельной работы студентов при овладении курсом методики музыкального образования. Science and Education 4 (7), 371-377